

BOLLETÍ DEL DICCIONARI DE LA LLENGUA CATALANA

TOM VIII (1914-1915)

UNA ALTRA MICA D'EIXIDA FILOLÒGICA (p. 1-27)

Janer. Dia 1

Cap a Barcelona

En bon dia de Cap-d'any prenc el vapor cap a Barcelona; i passat la Dragonera, tot deixant les costes de Mallorca, trobam una mar tan avalotada i desinvolta, que ha fet ballar el navili de mala manera. Basta dit que havíem d'arribar a les sis i mitja a Barcelona, i hi som arribats a les nou. ¡Vaja quin perboc!

Dia 2

Distinció entre la *b* i la *v*

Trob a Barcelona més fret que no havia deixat a Mallorca. Feim sessió a *l'Institut de la Llengua Catalana*, a on veig tota la gent trempada i xaravel·la, gracies a Deu, i treüllant quiscún an el seu redol i fora vessa! En Pompeu Fabra me presenta un enfilall ben llargarut de paraules catalanes a on hi ha el sò explosiu-billabial-sonor (*b*) i el sò fricatiu-llabi-dental-sonor (*v*), que casi totes les comarques catalanes confonen, com els castellans i casi tot el mig-dia de França, pronunciant *b* o *β* (una *b* fricativa) i que els Balears no confonem mai, ni els del Vendrell, bona part del Camp de Tarragona i de Ribera d'Ebre i casi tot el reine de València. La qüestió es que ara

En Fabra per encàrrec de l'*Institut* fa un *Vocabulari Ortogràfic* per que tot hom pugua sebre cada paraula com s'ha d'escriure, segons les *Normes Ortogràfiques* del mateix *Institut* i altres *Normes* complementaries que forçat s'haurán d'adoptar, perque les acordades i publicades fins aquí, no resolen ni d'un bon troç totes les dificultats: no son més que la primera passa en ferm, això sí una passa ben llarga cap a l'engirgolament [2] complet, així com poren esser completes les obres humanes.

Doncs bé, per això de distingir si cal escriure b o v, els mallorquins som mestres, som oracles, i En Fabra, senyant-se amb la man dreta, ens ha presos els mallorquins per guies de la distinció d'aqueixes dues lletres, que pertoca mantenir per lo quant eren dins el llatí i son dins totes les llengües neo-llatines, i les hi han conservades tots els gramàtics, maldement en la pronuncia no distinguesquen els sons que elles representen, a fi de no desfigurar massa la fesomia visual de la llengua.

Dia 3

Cap a Escornalbou. —La vella abadia. —La gent d'ara. —Fret maleit

A les nou i busques prenc el tren correu cap a Reus, i de d'alla fins a la boca de la gran foradada de l'Argentera, la més llarga d'Espanya. Top, an el baixador de *Dues-Aigües*, el Rt. Sr. Rector de l'Argentera, una mica de poble encastellat a un ressingle d'aquelles muntanyes (hi ha devers setanta families, tot en gros), i llavó un fill, pubil, de mon amic del cor N'Eduard Toda, que ens férem coneixents a Londres i romanguérem tan entrebaults de cor. El seu fill no l'havía vist mai jo; es digne de son pare, desxondit, agradossíssim, llevent. Feim una estoneta d'estació a la Rectoría, obsequiant-mos-hi ferm lo Rt. Sr. Rector; i ja som partits amb lo cavall d'En Cama i la

mula d'En Taló, això és, a peu, perquè, si tenim la mala sort de pujar dalt una bística i anar-hi cavalcant, ens seríem gelats de fret sense apellació, per motiu de la fredor horrorosa que feia. I ihala per amunt[!] icap an el *Castell d'Escornalbou*, que seu casi a la cuculla d'una muntanya d'uns vuit cents metres, castell dels sarraïns, que els cristians, quant els ho prengueren devers el sigle XII, hi feren una abadía, primer de monjos agustins i després de *franciscans-recolets-missioners*, que els selvatges de l'any 1835 aboliren i se feu mal-bé tot l'edifici venerand, i que En Toda fa devers sis anys que ho comprá, i se posá a restaurar-ho com a bon fill de la Patria, magníficament, esplèndidament.

Enfilats per aquell caminó de cabres, pero ben empedregat i ben encitronat del novell propietari, al cap d'uns tres quarts som estats dins la veneranda abadía reviscolada, i on ens han rebuts amb els braços uberts l'estimadíssim Toda, el pare, amb la seua mare, de vuitanta anys, pero absolutament jova d'esperit i plena de briu i agilitat corporal, que se pot riure de molts de [3] joves en quant a sanitat, i delit. També hi ha hagut l'altre amic benvolgut, D. Pau Font de Rubinat, tan benemèrit de la bibliografia catalana, President de la Societat de Bibliòfils Catalans, publicadora de tants de monuments antics i gloriosos i capdals de la nostra llengua. En Font posseeix una de les millors llibreries catalanes que hi haja. Hi havia també altres parents propins d'En Toda i un fill i dues filles d'En Font, tots enrevoltats d'un magnífic escaufa-panxes a on feien flamada, renouera, delitosa i ballugadissa, tot un munt de tions i estelles; i vos assegur que hi feia un estar de reis amb aquell fret aborronador, senyor absolut d'aquelles altures.

Conversa qui conversa, hem compostes les bases per la feinada morfològica de demá, demá-passat i demá-passat-l'altre, per alló de que un previngut val per cent, i lo que s'ha d'empenyorar, que se vengua.

Dia 4

Llenya a la conjugació de Reus

Dita missa i berenats (allò d'*armorzar* que diuen els catalans continentals no passa per la nostra duana, perquè fa una pudor castellanenca massa dolenta), com En Toda, la seua família i els seus hostes, tots son reusencs, fora jo i un fill de l'altre amic estimadíssim, D. Fidel de Moragas de Valls, que també ens acompanya, començam l'estudi de la conjugació de Reus.

Entre el fill i les filles d'En Font de Rubinat, que son molt joves, i la nora d'En Toda, que també ho és molt, i la mare d'ell, que ja en té prop de vuitanta com he dit, tots molt aixerits i desxondits i reusencs ben naturals, ja son partits ells a conjuguar els verbs que els indic i jo escriu qui escriu tot quant me diuen, després d'assegurar-me ben bé de que les formes que'm donen son tals com les me donen, escoltant amb tota atenció les discussions que sobre qualque forma d'aquestes s'arma entre ells i els altres qui escolten i que hi diuen la seua sempre que s'és mester. I amb aquesta feina ens passam tot lo sant dematí i tot lo sant de-cap-vespre i tota la vel·lada, perquè aqueixes discussions sobre conjugació en duen d'altres sobre pronuncia i us d'un enfilall de mots y frases, que vos assegur que'm fan fer córrer la ploma per llarc demunt les planes de les meues llibretes de notes.

Sols posam forqueta primer per dinar, llavò pel tè a mitján cap-vespre i finalment per sopar i anar-mos-ne a jeure, desitjant per tots una bona i santa nit. Amèn. [4]

Dia 5

La conjugació de Vilanova d'Escornalbou. —Quatre fenòmens notables d'aqueixa conjugació. El *Val-Deu* a la conjugació de Reus

Bot del llit abans d'anar en-lloc, i de bona hora enllestesc una partida de feines; devers les nou dic missa, i devers les deu ens compareixen quatre nois de Vilanova d'Escornalbou, un poblet d'assí baix de la banda de mig-jorn: quatre nois de dotze a quinze anys, triats dels més atxaravits i llevents de l'escola, que fan tots un cap ben viu i van ben ulls espolsats. Jo volía anar-hi a Vilanova d'Escornalbou per estudiar-hi la conjugació que tenen; pero En Toda, per que no li fogís i per més obsequi, va dir: —No, home! ja farem pujar gent de Vilanova, la que mos convenga. —I així ho ha fet, enviant a demanar aqueix escabotell de *vilanovins*, tan plaents i trempats.

Ens tancam amb ells dins una cambra de molt de sol i una gran focateria a un escaufa-panxes que hi ha, sentint siular a la descosida, el vent, sensa rebre cap de les seues avalotades i geladores xicotines, una venteguera maleita que, allà on toca, talla i salseix i fins socòrra. Explic an aquells nois què ès lo que cerc jo; aviat se'n fan càrrec i ja son partits conjuga qui conjuga verbs, i jo escriu qui escriu fent deixar a la llapidera el caminar pel córrer.

Aquells nois tenen una gran seguredat en lo donar-me totes les formes de cada verb; armen també llurs discussions; pero com van de bona fe, com hi van sempre els nois, aviat se concorden, i jo puc col·letgir ben bé quina ès en cada cas la forma verbal que corre per Vilanova d'Escornalbou.

Amb gran sorpresa meua resulta que an aquesta vila hi caplleua la primera persona singular de present en *-uk* devora la *-u*. I així diuen: *kantu* i *kántuk*, sobre tot dins frase; a final de frase no ho diuen tant.

Poc m'ho esperava jo trobar aqueixa desinència *-uk* per assí; la creia ben exclusiva de la regió de Girona. Es que l'escorcoll llingüístic complet de totes i cada una de les comarques del territori de la nostra llengua ens ne reserva moltes de sorpreses, altament aclaridores i llampants per la nostra llingüística.

També resulta un altre fet notable: l'ausència absoluta de l'imperfet de subjuntiu en *-ís* (*santís, partís*) dins el dialecte d'aqueixa vila; hi domina exclusivament la desinència *-igés* (*-igués*): *santigés* [*sentigués*], *partigés* [*partigués*].

Una altra cosa també ben notable: el dialecte de Vilanova [5] d'Escornalbou no fa el present de l'auxiliar haver: he, has, ha han, sino *əj, əs, ə, ən* (*əj vist, əs vist, ə vist, ən vist, əw vist, ən vist*). També m'és vengut molt de nou tal fenomen.

Finalment, el dialecte de Vilanova d'Escornalbou lo mateix que el de Reus, forma casi sempre el gerundi i participi de present damunt la rel pura del verb i no damunt el subjuntiu. Per això no diuen: *escriquent, moguent, venguent, ponguent, etc.*, sino *escrivin(t), muven(t), punen(t)*. Per lo mateix conserven millor la tradició llatina que no totes les comarques pirenenques i les illes Balears, a on formen avui casi tots els gerundis damunt el subjuntiu, casi mai damunt la rel pura del verb.

iBé n'hem feta, de veta amb aquells nois de Vilanova d'Escornalbou! Just hem posada forqueta per dinar; i de la taula ialtra volta més que depressa cap a conjuguar verbs! I ens hi som pegats fins el sol post, que se'n son anats aquells quatre valents *vilanovinets*, contents i alegres amb la alegració que els ha donada el senyor de la casa. Amb aquest temps tan curt han CONJUGATS XEIXANTA NOU VERBS de cap a cap! ¿Ah idò?

I llavò a entrada de fosca, hem refermada sa tasca amb aquell jovent de Reus per fer el *Val-Deu* de la conjugació reusenca, que l'havíem deixada a mitges astes anit passada, i li hem donada

matraca fins devora les nou, que l'hem arribada a acabar, gracies a Deu i gracies a l'amabilitat i a la paciència heroica de la familia d'En Toda i dels seus hostes, que ja tenien re-de-motiu d'estar-ne de conjugacions fins part-demunt el cap. ¡Ventura de la seua amabilitat i amor a la llengua catalana a prova de bamba [*sic per bomba*]!

Hem sopat i després ia jeure manca gent!

Dia 6

Comiat a Escornalbou. —Cap a Reus. —Una gramática catalana del sigle xv. —L'arxiu de la ciutat de Reus

Avui no hi ha hagut gaire escorcoll llingüístic. Després de dir missa i berenar fort, perque havíem de tocar soletes cap a Reus, hem conversat una bona estona amb aqueixa bona gent del *Castell d'Escornalbou*, que m'han fet prometre de tornar-hi aquest estiu qui vé, si som vius. Encara que aqueis dies hi faça aqueixes ventades tan escandaloses, dins la casa fa un estar de reis perque está endergada i encitronada així com els inglesos polents enderguen i encitronen llurs cases, amb un sentit pràctic de ben estar i de vida regalada que els àngels hi canten. Pero encara hi ha una cosa millor dins aquell *castell*: la gent que hi comanda i que hi cap-lleva, En Toda i los seus, que m'han [6] tractat verament com un Papa, de lo qual les he fetes grans mercès de tot cor, i n'ha pres comiat prop de mig-dia, i ja li hem hagut estret per avall cap a l'Argentera amb un germá de la nora d'En Toda i un criat que'm duia la maleta. Bé vos assegure que n'hem trobat de vent tot devallant per avall per avall, un vent rabiós i més fret que la neu.

A l'Argentera ens aturam a la Rectoria a saludar Mn. Josep Pamies, Rt. Sr. Rector de tal parroquia, que ha tenguda l'amabilitat d'acompanyar-mos fins devora l'estació; es arribat el tren-correu de Madrid, hi puig, i de d'allá cap a Reus, a on he trobat que m'esperava

a l'estació l'amic benvolgut D. Pau Font de Rubinat, que m'ha volgut a ca-seua, i ha començat a mostrar-me els seus llibres, que en té molts, més que mots no hi ha a *Matines*. Basta dir que passen de **25.000**, i casi tots son llibres selectes: llibres en català o sobre Catalunya o curiositats bibliogràfiques i d'arqueologia literaria i artística. Es una verdadera meravella aqueix aplec magnífic de llibres d'En Font de Rubinat.

N'hem fulletjats una partida de catalans del sigle xv i xvi, edicions raríssimes i que ja en queden pocs exemplars ferm. N'hi ha hagut un qui m'ha robat el cor: una *Gramática* catalana del célebre gramàtic castellà del sigle xv N'Antonio de Nebrija, que també engirgolá un diccionari de la nostra llengua. Se veu que an aquell temps els castellans en feien més cas que no ara del català, li demostraven més amor. ¿N'hi hi cap de castellà modern que haja seguit l'exemple d'En Nebrija? Si qualcú en sab cap i que alç el dit! i ens diga el nom, per poder-lo alabar, com sería el meu desig. D'aquesta edició de la *Gramática* d'En Nebrija no's coneix altre exemplar que aqueix d'En Font de Rubinat, que ha feta la fantasia de deixar-lo'm per l'*Obra del Diccionari*.

Amb això se presenta un senyor molt respectable i ple de delit, En Puig i Alguer, arxiuer de l'Ajuntament de Reus, amic fervent de papers i llibres vells. Me'n mena a la Casa de la Vila, an el seu arxiu, i m'ha fet veure un bell grapat de còdics manuscrits, que valen ulls per mirar. M'ha cridada molt l'atenció un volum en fol, ben gruixat, unes *Ordinacions de Reus* dels sigles xiv i xv, que venen a esser unes *Ordenances Municipals*, un còs de *lleis municipals* que els Jurats de Reus a poc a poc anaven engiponant. N'hem lletgits troços, i hi hem aglapides una partida de paraules i frases que avui ja no s'usen a Reus, i en camvi se diuen per pa i per sal a Mallorca, lo qual ès un de tants d'indicis de que Mallorca es allà on s'ès conservat millor el català. Entre altres mots d'aqueixes *Ordinacions* record: [7] *missatges* en sentit d'homes llogats que fan feina a les masíes i *fer*

tala aplicat an el bestiar que *fa mal o dany* menjant-se lo d'altri o lo que no li pertoca.

Aquestes *Ordinacions* son un tresor de llengua, i serí a una gran cosa que l'Ajuntament de Reus les fés estampar. iQuin servei no prestaría a la nostra llengua estimadíssima l'Ajuntament reusenc si posava fil a l'agulla i fés aqueixa publicació! iAmèn que s'ho posin dins el cap de fer-ho els Retgidors de Reus! ¿No son majoria els catalanistes? iHala idò! icoratge, bona gent!

Día 7

Cap a Valls. —Estudi de la conjugació val·lenca. —Conferencia a la Associació Catalanista

Dita missa i pegat un roec, m'espitx a l'estació, acompanyant-m'hi l'honorable Font de Rubinat, a qui he fetes grans mercès de tant com m'ha obsequiat; li he dit *ia re-veure!* *iamb Deu siau!* pujant an el tren que venía de Tarragona; i icap a Valls manca gent!

Arrib a Valls a les nou i quart, i trob a l'estació que m'esperava l'amic estimadíssim D. Fidel de Moragas, benemèrit de la Patria, meritíssim de l'*Obra del Diccionari*, que hi ha fetes prop de DOTZE MIL CÈDULES, i totes ben selectes i bufarelles. En no esser l'altre amic benvolgut Mn. Bernadí Mateu de Mancor (Mallorca), cap col·laborador hi ha que haja omplides tantes de cèdules com D. Fidel.

Me'n som alegrat fora mida de trobar-lo tan fort i tan xaravel·lo com ara fa onze anys que el vaig conèixer. Només l'havía tornat veure an el *Congrés de la Llengua*, fa set anys. Me'n ha menat a ca-seua; he saludada la seua distingida i cristiana familia, i ja li hem hagut envelat cap an el *Col·legi* que els *Germans Gabrielistes* de França tenen a Valls, ple d'al·lotea ben atxaravida i llevent, que s'educa i s'instrueix admirablement baix de la direcció de tan destres educadors i eminents mestres.

I ¿que hi som anats a fer an aqueix *Col·legi*? Jo ja havia escrit dies abans a D. Fidel que me tengués triats quatre o cinc nois d'onze a quinze anys, tots ben nadius de Valls, per estudiar jo amb ells la conjugació de Valls. Així ho ha hagut fet D. Fidel: encara no som estats dins el *Col·legi*, com ja s'és presentat el Germá Director, un francès del nord, molt amable i desxondit, enrevoltat de cinc o sis al·lotells, ben ulls espolsats i amb un cap ben viu.

Entram dins una càtedra que el Germá Director ha posada [8] a compte nostre, ens asseim, explic una micoia an aquella al·lotea que era lo que volia d'ells, i aviat m'han comprès de lo més bé, començant a conjuguar-me verbs i verbs, tal com ho fan a Valls, i eren com cadellts de molí de via que feien. I allà los haurieu vists armar les gran disputes sobre si tal forma flexiva se deia a Valls, dins la ciutat o a la pagesia o si just era cosa de *la canalla*, això és, de la gent menuda que comencen a córrer i a embarbollar.

Aquestes *disputes* sempre acabaven bé, perque els disputadors anaven de bona fe, com hi van sempre els nois, que son la gent més plana, més sencera, més lleal, més amatent, amb qui jo sempre me som campat millor, sobre tot en materia d'escorcolls llingüístics.

Hem donat ventim a la conjugació vallenga fins a hora de dinar; i a les tres hi som tornats, i ihala a conjuguar verbs fins a les sis tocases! I aquells dianxes de nois sempre ben frescs i plens de delit i amb unes bones rialles desiara, i gens cansats.

Ho he comprovat mil vegades que els nois, per poc que un els distrega sovint amb una berba o una potxa, tenen molta més resistencia que no els grans en materia de respondre an els llargaruts interrogatoris que un llingüista necessita fer per estudiar qualsevol ram de la ciencia dialectològica.

D. Fidel de Moragas és el President de l'Associació Catalanista de Valls, i m'ha proposat d'anar-hi a dir quatre paraules després de sopar. ¡Ja hu crec que he dit que sí! i devers les deu ens hi entregam,

trobant-hi una bona partida de socis. Els saludam i me demanen que parl.

Els he parlat de com se troba l'*Obra del Diccionari*, que no s'és aturada un moment, per més que encara no haja començat a sortir el *Diccionari* tan sospirat. Molt, moltíssim, els he dit, ha fet la gent catalana pel *Diccionari*, pero no tot lo que s'era mester per poder començar tal publicació, que no ha començat senzillament perque no s'es feta encara dins totes les comarques de la nostra llengua la replega de tot el cabal llingüístic que hi ha, el parlat i l'escrit. Si de totes les poblacions catalanes ens fos vengut tant de cabal recullit com de Valls, degut a la col·laboració heroica de D. Fidel de Moragues, a hores d'ara el *Diccionari* ja hauria començat a sortir. Ara ja tenim gent ben trempada per posar les mans an aqueixa obra: els joves pensionats que la Diputació de Barcelona enviá a Alemanya i a París a estudiar filologia románica, dos dels quals tornaren amb el grau de Doctors en tal ciencia i serán el nostre braç dret per dur a bon terme tal obra, que ha presa ara com a cosa seua l'*Institut de la Llengua Catalana*. [9]

Aquell estol de socis son romasos ben contents i satisfets d'aqueixes bones noves que els donava; i han pres coratge i m'han demanat de les *Normes Ortogràfiques* de l'*Institut*. I no sols son estats ells que me'n han parlat, sino altres persones ben respectables, pregant-me que els espinzellás una mica allò d'haver suprimida la *h* no etimològica i la *y* per representar la conjunció *et*, posant-hi *i*, i allò de representar amb *l·l* el sò de la *l* prolongada, i finalment el separar la doble preposició *per a* en lloc de *pera*.

Amb molt de gust he espinzellades aqueixes questions dius l'*Associació Catalanista* i fora de tal *Associació*, en converses particulars. Vetassí lo que els he dit en sustancia:

§ a

La supressió de la *h* no etimològica

Molt de feina ha duita sempre la *h* an els gramàtics llatins i neollatins. Com fa notar el doctíssim historiador de la llengua llatina Lindsay (*The Latin Language. An historical Account of latin Sounds, Stems and Flexions*, Oxford, 1894, § 56), la *h* durant l'època prehistòrica tendria el valor de *ch* alemanya darrera *a* (el valor de χ , grega, el de la *j* castellana actual); durant l'època literària se reduí a una mera *aspiració* (*spiritus fortis*), i deixá de pronunciar-se dins els llatí vulgar a mitján sigle III abans de Jesucrist. Rebaixada tal lletra a la categoria d'un signe purament ortogràfic, sense cap valor fònic, se'n feu un us abusiu: uns la posaven per tot, altres no la posaven en-lloc, altres un cop en posaven i un altre cop no. Els gramàtics s'hi veien negres dictant regles per son bon us, pero tals regles no s'observaven; i, com més aná, més va créixer el desgavell. Serví més envant amb certa regularitat per representar amb la *c*, *p* i *t* el sons aspirats grecs χ , Φ , θ que no existien dins el llatí, i amb la *h* s'indicava llur aspiració (*CHaritas*, *triumPHus*, *THEologia*); també la *h* l'encoblaven ferm amb la *c* dins mots no grecs, tant si la *c* era *inicial*, com *medial* com *final*.

En temps de Cèsar no posaven *h inicial* maldement ho permetés l'etimologia (J. M. Guardia et J. Wierzeyski, *Grammaire de la Langue Latine*, París, 1876, § 41, note 2). En temps de la República, baix d'August i els primers Emperadors, la regla ordinària era de just posar la *h* si l'etimologia ho demanava; després del sigle IV els qui escrivien se desentengueren de tota regla en l'ús de tal lletra, i l'usaven a la bordellesca, sense cap ni centener. I així seguiren les coses durant tota l'edat-mitja dins les llengües neollatines, acabant l'italiá per suprimir tal signe, [10] el castellá també li pegá una bona

esmotxada, conservant-lo el francès més o menys. Els escriptors catalans l'usaven ben sovint a la babal·lana, desgavelladament. Ho demostrà el P. Jaume Nonell dins son apreciable *Anàlisi fonològic-ortogràfic de la Llènga Catalana antiga y moderna*, Manresa, 1896, § 316-322, fent notar que devegades l'encletxaven dins els mots per denotar l'ausència o perdua d'una lletra, i així escrivien *pahor* per *paor* (< pavore), *plaher* per *plaer* (< placere), *malehit* per *maleit* (< *maledictu*). A lo millor aquells bons d'escriptors nostres clavaven la *h* a mots com *estol*, *ull*, *avorrir*, *usar*, *oir*, *irem* (futur d'*anar*), *restituïr*, *abominable*, *succeïr*, a on la *h* hi deia tant com un joc de pistoles a un Sant Crist. Escoltau aqueix raig de casos d'això que el P. Nonell retreu: «Per tant los genovesos ab tot lur *hostol* sen tornaren a Genoua», Boades (sigle xv), p. 252; —«E ab tres jorns arribá tot *lestol* dels genouesos...» id. ib.; —« ...fins a tant que yo veja ab los meus *hulls* aquell gloriós Tirant», Joanot Martorell (sigle xv) *Tirant*, c. 123; —«Guardats vos d'aquells qui *hauorreixen* nostre cor», Jafuda Cresques (sigle XIII) pl. 28; —«*Hobeyx* prechs de cell quit demana perdò...», id. pl. 21; —«*Hus* d'alguns exarops, quant sent que fa calor», Eiximenis, *Terç del Chrestíá*; —«Aquell hom *hoy* (oí) en leuangelí, com deus (Deu) mana a hom amar son enamich..., B. R. Lull, *Felix*, Ed. Aguiló, pl. 59; —«Ans que de díes dorma, *hoig* mos auçells cantar... », Eiximenis, i b.; —«... eixía de *hojr* missa...», J. Martorell, *Tirant*, c. 6; —«Com la Comtessa li *hohi* dir tals paraules» id. i b. cap. 22; —«Mon germà e yo nos *hirem* a dinar... », id. i b. c. 60; —«tu *vehist* < (vidisti), Febrer, *Dant, Paradís*, xxix v. 56; —«... lo qual *menyspreha* totes les paraules... », B. R. Lull, *Felix*, pl. 258; —«...la qual condició es fort *abhominable*», Eiximenis, i b.; —«Ella es Semiramis, de qui hom lig que *suchsehi* a Nino...», Febrer, *Dant, Infern*, V, v. 59; —«*huns* a una part, los altres a l'altra». J. Martorell, *Tirant*, c. 206; —«lo *hu* e l'altre...», id, i b. c. 45; —«no tinch res que de armes sía *ho* de guerra... », id. i b. c. 24; —«*Ahy* (ai) e quan cauts homens esser *dehuen*...», Febrer, *Dant, Inf.* xvi, v. 118.

Lo que el P. Nonell feu amb aqueis autors, ho poríem fer amb moltíssims d'altres, i trobaríem lo mateix: que empraven la *h* sense regla ni seny, a la bordellesca. Citarem alguns exemples.

El magnífic còdic del *Llibre de Contemplació* del Bt. R. Lull que hi ha an el *Col·legi de la Sapiencia* de Palma de Mallorca, sens dupte del segle XIV a primeria del XV, no sol posar cap *h* en lloc de les lletres perdudes ni quant ho demana l'etimologia, ni derrera *-c* final devegades; i així hi lletgim: «*beneit*» (<Benedictu) [11] L. I, c. II «axi com *lome* embriach», id. i b.; «encara *ya* (hi ha) altra marauela», id. i b.; «*adoncs*» (passim); «*aut*» (hagut) ben sovint.

I no eren sols els manuscristes que baubetjaven i trampoletjaven en quant á l'us de la *h*; an els impresos les ne solia prendre lo mateix. El *Liber Elegantiarum* d'En Joan Esteve de València, estampat a Venècia l'any 1489, posa tot això: «Ab enganosos *affalaxs* so estada enganada», «*fonch*» «*amichs*», «*loch*», «*meresch*», «*blancha*», «*floroncho*», «*bocha chicha*», «*clocha*», «*closqua*», «*derroquement*», «*tanquadura*».

Aquest Esteve se veu que era molt afectat de *h*. En camvi, el Diccionari d'En Nebrija de l'any 1522 no'n posa casi cap mai; ventassí uns quants d'exemples: fol. 65 «*loc* en lo bany»y «*pou o loc*», «per lo *lac*»; fol. 13 «per lo *arc*», «que fa *arc*»; —fol. 36 «*ric*»; —fol. 103 «de *loc sec*»; —fol. I («*prolec*», «*prolech*»; —fol. 25 «*larc o lonc*»; fol. 89 girat «pertenent a *porcs*», «per lo *porc*»; — fol. 3 «*ebraic*», «en *arabic*», «en *grec*»; —fol. 33 «*poc*»; —fol. 40 girat «*trucs*», «*joc*», «*truc petit*»; —fol. 25 girat «*lec*: un sagrat no letrat»; —fol. 5 «*amarc*», «*amich*»; —fol. 38 girat «per lo *sac*».

Això de posar un cop *ch* i un cop *c* davant *a*, amb valor de *k* (*practicha*, *llescha*, *regescha*, *arranchada*, etc.) era frequentíssim durant el segle XV i XVI dins els manuscristes i impresos de Catalunya i València, com pot comprovar qualsevol fulletjant-los una mica. Així está escrit el còdic Vaticà de l'*Espill* d'En Jaume Roig, el còdic del Canonge Pertusa de l'arxiu de la Seu de València de mitján segle XV,

el còdic dels Furs del Reine de València, manuscrit del meteix arxiu, *Regiment de Princesps* de Fr. Eiximenis. Tocàrem aquest punt dalt aquest BOLLETÍ, T. VII, p. 285, a on ens remetem per no allargar tant.

La mateixa falta de sistema en l'ús de la *h* se nota dins *Les Trobes en lahors de la Verge Maria*, el primer llibre estampat dins Espanya (any 1474). No hi ha més que obrir-lo a-on-sevulla per comprovar-ho. Dins la *Troba* de Mn. Bernat Fenollar a Fra Lluís Despuig, Mestre de Muntesa, se llig: *tancha* (claudit) *devora scala*; dins la *Troba* de Mn. Fr. de Castellví se posa la conjunció *et* amb *h* i una *i* llatina (*hi*): «yo no call *hi* veig quelmeu dir calla | *hi* quant més vull menys dich»; «...vos convida | *hi* ab dolç acort... vos acorda». D'exemples així en poríem citar molts de tot el llibre. Dins la mateixa *Troba* hi ha tot això altre en materia de *h*: «...portant deu (Deu) que *lom* (l'hom) rema» (redimeix) «... *lom* qui vé», «... *ara paschau*» (pascau), «en *aquellora*» (aquella hora), «*domil* (d'humil) vos fa tan alta», «*hun* (un) tal salt», «*lumanal* (l'humanal) [12] cot deu (Deu) no vestí. —Dins la *Troba* de Mestre Llorenç Diamant hi ha això altre: «...de vos feu *lom* (l'hom)». —Dins la *Troba* d'En Joan Sant Climent hi ha també: «...*domilitat* (d'humilitat) sepulcre», «dins *lorrible* (l'horrible) sepulcre. —Dins la *Troba* d'En Genís Fira, lletgim: «En *hun* instant essent organitzada...», «*dumanitat*(d'humanitat) cubert ab la cortina». —Dins la *Troba* d'En Miquelot Pereç lletgim: «*Hilla* (illa) de deu (Deu) la mort vos haueu morta», «...res en vos *tacha* (taca) no volía», «*domilitat* (d'humilitat) iames perdent la força», «Als *desonest*s (deshonest) *donestat* (d'honestat) enceníeu».

I ¿què'n direm del *Cançoner de Saragossa*, recull de poesíes catalanes de mitjàn sigle xv, que publicá D. Marian Balsega i Ramírez a Saragossa l'any 1896? S'hi observa la mateixa ausencia de sistema en l'ús de la *h*, un cop en posen que no pertoca; i, en pertocar, devegades no'n posen. Ventassí uns quants exemples per mostra: *Huyt* (vuit) letrās son e la meytat vocals» p. 64, «Quen *aiats* (habeatis) prou» p. 68, «Les letres *huyt* pertides per equals», ib.,

«...*hu* (un) es nom de Caterina» ib., «aquel *abit* (hábit) quius fou dat» p. 69, «fforeu estat cardenal | *ho* (o) gran homen...» p. 70, «si *conanxençauia*» (coneixença havia) p. 73, «fastig *naya* (n'haia) lo carrer» p. 74, «Vn sclau li *agues* (hagués) dadas | Tal flota de bastonadas» ib., «De tall fanga no *hi(s)quera* (isquera)» p. 75, «sos fets son *hobra*» (obra) ib., «vos iutgen *cascunora* (cascuna hora)» p. 78, «... lo desig *ma* (m'ha) procurada scriptura, *hicnorant* (ignorant) e poc sabent» ib., «quant *hignoransias* (ignorancias's) senyor ga» ib., «...la vostra cauelaria *hi* (i) mes que reall empresa...» p. 79, «...*hobeint* (obeïnt) les induccions», ib., «*Hobrant* per sí, p. 130, «...mes na (n'ha) conegut» ib., «...mirant *lonestat* (l'honestat)» ib., «E per *auer* (haver) gracia special | *Ho* (o) per bon seny ... » p. 131, «...*laura* (l'haurá) seguit».

En poríem omplir tot un volum en fol de cites d'autors catalans, anteriors an el sigle XVII, que posaven *h* quant no calía i que no'n posaven allá on calía posar-ne. Es que reinava una anarquía completa envers de la *h* dins la literatura catalana. La derreria del sigle XIV se regularisá un moltet el posar *h* derreria la *-c* final, pero sensa cap motiu ni raó. Clavaren aqueixa *h* a tal *-c* així com la clavaven ben sovint a la *-c-* entre vocals o devant qualsevol paraula que començava en vocal o al mig de qualsevol aplec de vocals.

Devers mitján sigle XVI, sens dupte per l'influencia del Renaixement, començaren a suprimir-ne de *hh* no etimològiques, [13] i an el sigle XVII ja només en posaven d'encletxades an els aplecs de vocals (*rahó*, *vehí*, *ahont*) o clavades a la *-c* final.

Dins el *Gazophilacium Catalano-Latinum* d'En Joan Lacavalleria i Dulach (Barcelona, 1696) ja hi surt sempre la *-c* final seguida de *h*. Lo mateix succeeix dins casi tots els llibres estampats en tot el sigle XVII i XVIII; això no obstant, hi ha qualche excepció. Així, per exemple, hi ha la *Fons Verborum et Phrasium ad Iuventutem latinitate imbuendam*, del P. Antoni Font, jesuïta, estampada l'any 1677, que no'n posa casi cap de *h* després de *-c* final. Vetaquí un raig

de casos d'això: *lloc, lloc-tinent, amarc, antic, a poc poc, arc, buc, coc, cuc, flac, llarc, poc, joc, groc, fisc, foc, suc, trenc*, etc. etc. etc.

Un altre n'hem trobat de llibre, imprès a Barcelona els anys 1803-1805, *Diccionario Catalan-Castellano-Latino* de D. Joaquim Esteve, D. Josep Bellvitges i D. Antoni Juglà i Font, a on no's posa tampoc casi mai *h* derrera -c final; i així hi apareixen escrits: *xic, llocs, arc, moc, ric, ruc, sec, solc, bec, arrenc, badoc, pic, joc, roc, sac, peuc, suc*. Sols hi trobàrem *crech* i *soch*. Es segur que n'hi ha d'altres de *h* derrera -c final, pero se veu que son escadusseres.

Després de tot aquest enfilall tan llargarut de fets i de casos de l'ús de la *h*, ¿tendrá pit negú per venir-mos a parlar de la *tradició* en l'ús de la *h*? de l'autoritat de la *tradició* en l'ús de tal lletra? i que sia tot una profanació de la llengua lo que han fet *les Normes de l'Institut* de treure i arreconar totes les *h* no etimològiques, començant per les de derrera la -c final?

Es evident que l'etimologia no demana cap *h* d'aquestes ni cap de les encletxades entre vocals per indicar la perdua d'una consonant. I si la etimologia no ho demana, ¿qui és que ho demana? La *tradició*? Els exemples retrets més amunt de tants d'autors, contesten negativament.

¿Vol dir perque els antics posaven *h* derrera la -c final, nosaltres hem de seguir posant n'hi? Es evident que també en posaven davant casi totes les paraules que començaven en vocal i derrera la -c-entre-vocals (*bocha, poche, micha, llocha, cucha*, etc.); per lo mateix hauríem de seguir nosaltres fent altre tant. ¿Quin dels defensors de la -ch tendrá pit per dir que sí? Per lo tant que no l'invoc negú, la *tradició*, per sostenir la -ch final, puis, com hem vist, no hi ha altra *tradició* que la anarquía envers de l'ús de la *h* dins l'història de les Lletres Catalanes. [14]

b

La *i* en lloc de la *y* per representar la conjunció copulativa *et*

Sobre la ditxosa *y*, en la defensa de la *y* son saladíssims els *anti-normistes*. Per sentir-los descapdellar s'hi poren llogar cadiretes. ¡Quins forfolons de beneitures, dois i viollades no s'han tretes del carabaçot per sostenir la *y*, per condemnar la pobre *i*! A mi m'ha fet riure massa; unes quantes de vegades fins m'ha arribat a fer mal la panxa, de tant que he hagut de riure. No ho volgueu sebre les cosotes que s'han arrabaçades; fins n'hi ha hagut qualcún que arribá a l'extrem... punible de dir que, si els llibres catalans de devoció s'estampaven amb la *i* per conjunció i no amb la *y*, seria un escándol pels feels, i tals llibres ja no servirien per lletgir dalt la trona ni per meditar-hi perque farien mal-bé la fe i la piedat del poble cristiá. ¿Qui ho havia de dir que una conjunció copulativa tan mènca com la *i* hagués de porer arribar a fer tant de maig?

Entre altres coses han dit també que era inaudit i mai vist això d'escriure una *i* tota sola. Amb això han demostrada els *anti-normistes* llur erudició formidable. ¿Vol dir mai s'era vist això d'escriure una *i* tota sola? Escoltau, bona gent: i en llatí ¿com s'escrivia i s'escriu la segona persona singular del verb *ire*? Obriu qualsevol gramática llatina, i veureu que posa: *i, ito*; i en el plural: *ite, itote*. Escoltau també, bona gent, i ¿com escriuen els italians el plural de l'article *il*? ¿O no ho sabeu que escriuen: *i (i re, i libri, i popoli)*? I els inglesos ¿que no sabeu com escriuen el pronom personal *ego*? ¿Que no ho sabeu que escriuen *I*, una *i* llatina grossa, encara que pronuncien *aj*? De manera que unes literatures tan polents, brillants i meravelloses com la llatina, l'italiana i l'inglesa usen la *i* tota sola per escriure certes paraules!

També respecte de la *i* conjunció han tengut pit els *antinormistes* per invocar la tradició! Lo que no han provat de fer, és lo que sempre feim nosaltres quant invocam la tradició: retreure un bon enfilall

d'exemples d'autors i monuments catalans d'en-primer. Seria estat gustós que ho haguessen provat de fer ells! ¡La tradició! ¡Bona tradició ens do Deu sobre la *y* conjunció! Es en tot cas una tradició moderna i encara manllevada del castellà. ¿Qui ho dupta que, si els castellans, quant deixaren de dir *e* per conjunció copulativa, haguessen adoptada definitivament la *i* i no la *y*, tots aqueis acèrrims defensors de la *y*, [15] no escriurien *y* sino *i*, deixant-se dur de l'influencia castellana? així com ara no'ls vé gens tort escriure *reina*, *cuina*, *buida*, *eina*, *feina*, en lloc de *reyna*, *cuyna*, *buyda*, *eyna*, *feyna*, senzillament perque la Reial Academia de la Llengua Castellana va suprimir la *y* medial sempre que no pega demunt una vocal següent. La *y* de tots aqueis diftongs no han tengut els *anti-normistes* cap dificultat de sustituir-la per la *i*, i en camvi del sustituir-la per representar la conjunció han fet un *casus belli*, una qüestió de vida o mort. ¡Anau-los a prendre el plom an aqueixa bona gent!

Ja's sab que aqueixa conjunció surt de *et* llatí, que en catalá i castellá molt prest torná *e*, i la *e* acabá per tornar *i*, pero encara durá molt de temps que seguïen escrivint *e* tant els catalans com els castellans. I s'esdevengué que justament deixaren d'escriure *e* quant els castellans començaren a preferir la *y* per representar dita conjunció, abandonant la *i*, que encara mantenien qualques escriptors la primería del sigle XVIII, entre altres, D. Gregori Maians, tal volta el caporal an aquelles saons dins tot el domini de la llengua castellana.

De manera que la tradició envers de la copulativa *et* fa lo mateix que envers de la *h*, dona armes pel sí i pel no, tot fora una regla fixa i ferma. Això se veu clarament dins aquell primer llibre estampat dins Espanya, ja anomenat més amunt, *Les Trobes en lahors de la Verge María* (València, 1474). Aqueix llibre ofereix tots els sistemes possibles en la representació de tal conjunció: aquells autors que amb llurs *Trobes* ompliren aquell llibre, un cop posen *e* i devegades *he*, un cop posen *y*; pero lo més usual es *hi*. ¡Si, senyorets *anti-normistes*! ¡an el sigle xv ja empraven la *i* llatina per la conjunció

copulativa, això sí, amb una bona *h* davant per acabar d'afeitar-ho. Fulletjau-lo una mica aqueix llibre *io anti-normistes!* i n'hi trobareu tot un xinxer de conjuncions *hi* en lloc de *y*; dins casi totes les *Trobes* trobareu la *e*, la *y* i la *hi*, i la major part dels *trobadors* demostren més preferència per la *hi* que per la *y*. Vos citaré només per mostra la *Troba* d'En Francí de Castellví, a on se troba *vuit* vegades *hi* (*i*), *una* vegada *e* i *dues* vegades *y*. Ventaquí els casos de *hi*, que no son gens duptosos: «yo no call *hí* veig que'l meu dir calla | *hi* quant més vull...» , «Virginal ros *hí* molt refragant rosa», «Deu... *hi*... vos», «vos convida | *hi*... vos acorda», «vos lo vences *hi* tant bel venceu ara», «es vos deuot | *hi* vos del molt deuota | Deu es perfet *hi* vos per ell perfeta». A altres *Trobes* s'usará més la *y* o la *e*; pero sempre solen anar barrejats els tres sistemes; lo que hi ha que ordinariament sovintetja més [16] la *hi* que la *y* per grafiar la copulativa, predominant, naturalment la *e*.

I lo salat ès que sovint s'escriu *y* en lloc de *i* dins paraules com *ysque* [*isca*], *ymatge* [*imatge*] (*Troba* d'En Genís Fira), *yguala* [*iguala*], *yrat* [*irat*], *yra* [*ira*] (*Troba* del dit Francí Castellví).

Això ès lo que'ns dona de sí la tradició *io* malanats *anti-normistes!*

I ara, deixant córrer els *anti-normistes*, tan notables per lo prim de lloms que van en filologia; fixem-mos amb això altre, que ès el pern de la qüestió: tenim en catalá dos signes per representar el sò vocal i semi-vocal de *i*: la *i* i la *y*. El sò vocal ès el de *vicI*, *VI*, *pI*; el semi-vocal ès el de *vej*, *noj*, *uj*, *fájna*, *cujna*, *maj*, que porem anomenar *i diptongal*. —A cada sò d'aqueix ¿quin signe li correspòn? L'ortografia primitiva de totes les llengües neolatines se passá sigles baubetjant, escrivint un cop *i* un cop *y*, sense regla fixa. A la fi s'adoptá la *i* ordinariament pel sò vocal; en quant a la *y* s'adoptá generalment per dues coses: 1.ª per representar el sò de μ grega dins les paraules romániques, preses del grec (*hymne*, *mártyr*, *rythme*), 2.ª per representar el sò medi-palatar-fricatiu-sonor, la *j*

diptongal de *rej*, *fonoj*, *fajə*, *məjə*, etc. Amb lo ben intès que casi totes les llengües o ortografíes neollatines anaren desentenent-se de la *y*, avui a un cas, demá a l'altre, com el francès i el castellá i el catalá, mentres que l'italiá va acabar per suprimir de tot tal signe. El catalá ja hem vist amb quina irregularitat i desgavell l'emprava.

Prescindint de tot això, está ja fora de qüestió que, fora del cas de que dins un mot, sortit del grec, que en grec dugués μ , i s'hi vulga conservar traça de l'etimología, fora d'aqueix cas, totes les ortografíes neollatines han consagrada la *i* per representar el sò vocal anterior-no-arrodonit-amb-abertura-més-petita, la *i*; així s'escriu: *pinta*, *visita*, *pila*, *cilici*, *suplici*, etc.

Ara bé, la conjunció copulativa *et*, que's pronúncia *i*, és una *i* vocal, com la d'aqueis exemples que acabam de posar, o és una *j* diptongal, una semi-vocal, la medi-palatal-fricativa-sonora de *roj*, *uj*, *doj*, *nəjə*, *dəjə*, *fajə*, *crujə*, etc.? *Ros i blanc*, *alt i baix*, *tort i dret*, *homes i dones*, etc. ¿Qui ho dupta que tal *i* és exactament com la de *pinta*, *visita*, *pila*, *cilici*, *suplici*, etc.? —Sols quant la paraula anterior a la conjunció acaba en vocal, sols llavò la conjunció se diptonga amb aquella vocal, sols llavò sona com a semiconsonant, com a diptongal: v. gr. *negre-i-blanc* (= *nɛgrə j blank*), *sá-i-bo* (*sa j bo*), *magre-i-ruec* (*magrə j ruɛk*), etc.

Ara bé, és admissible que, perque en tal cas se diptonga la [17] conjunció, hágem s'establir dos signes ortogrífics per representar-la: un per quant no's diptonga i un altre per quant se diptonga? Es evident que pertoca adoptar un sol signe, per no complicar massa l'ortografia. Pero com són molt més els casos que no's diptonga tal conjunció que no els que's diptonga, lo llógic és representar-la tal com sona en la majoría de casos, com a vocal, i per lo mateix amb una *i*, que és el signe adoptat dins totes les ortografíes neollatines per representar la *i* vocal, fora del cas d'aquells mots sortits del grec, a on se vulla conservar aquella petja etimològica.

Me sembla que fer ho així és lo raonable, lo lògic, lo consegüent. Tanta de força me feu aqueix raonament, que dins el BOLLETÍ d'abril de 1908 ja vaig adoptar tal manera de representar la conjunció copulativa, amb *i*. A-les-hores vaig reservar la *y* pels diptongs (*remuy, refay-fay, oy, cruy, embuy, tey, envi, criy*)[,] etc. Pero quant vàrem haver d'engarbullar les *Normes*, no'n vaig trobar cap dels membres de l'*Institut d'Estudis Catalans* que'm fés costat, això es, que acceptás el sistema d'escriure la conjunció copulativa amb *i* i reservar la *y* per la *j* semi vocal o diptongal.

Allò me vengué revers-pel; pero me feu pensar amb una cosa que me tombá a la banda dels que sosteníen que s'havía de suprimir de tot la *y* i just reservar-la per representar amb la *n* el so medi-palatal-nasal-sonor, la *ny* (ñ castellana).

¿I quina fonc aqueixa cosa? Ja's sab que a casi tot el reine de València, a casi tota la provincia de Lleida i a casi tota la de Tarragona, es a dir, a més de mig territori de la llengua pronuncíen una *i* diptongal devant la *x*, intervocálica o final, que surt escrita sovint dins els monuments antics i moderns de la nostra llengua (*caixa*). Ara bé aqueixa *i* l'han escrita mai amb *y*? Fora de certs llinatges com *Ayxelá* i alguns altres, fora de qualque cas d'anarquía ortogràfica dins els monuments antics, s'és representada sempre aqueixa *j* amb *i* i no amb *y*. ¿Per que, idò, si empram la *i* per representar el sò de *i* diptongal en aqueix cas, no l'hem d'emprar per tots els altres casos de *j* diptongal? ¿A on treu cap un signe per la *i* de certs diptongs i un altre signe per la *j* de tots els altres diptongs?

Devant aqueixa consideració vaig renunciar a la *y* per representar la *j* diptongal; la lògica me va vèncer, i hi allarguí el coll porque mai es humiliant posar-lo devall el jou de la raó. Per qualque cosa som racionals.

Una altra cosa hi havia que també me venía costa-amunt: [18] haver de posar la *i* derrera altra vocal a final de paraula: v. gr. *Rei, llei, remei*, etc. iHo trobava tan escruu! Pero llavò meva ocórrer que

en llatí hi ha centenars de paraules que acaben així, que s'hi escriuen així: *DEI, DII, TUI, MEI, REI, dieI, specIEI*, això és, tots els genitius i datius singulars dels noms del cinquena declinació, i els nominatius plurals de tots els noms en *-eus* i en *-uus*, i tots els genitius i datius singulars dels noms de la primera declinació en la forma antiga, que acaben en *-ai* i no en *-ae*: v. gr. *MUSAI (musae), DeAI (Deae), servAI (servae), causAI (causae)*, etc. Ja's sab que aqueis diptongs en la primera època del llatí no eren just ortogràfics, sino que se pronunciaven com a tals diptongs. Ademés els noms de la cinquena declinació an el genitiu i datiu acabaven primitivament en *-ii* (*pernicII* en lloc de *pernicIEI*, *progenII* en lloc de *progenIEI*, *acII* en lloc d'*acIEI*), com ho consigna el clàssic Lindsay (*The Latin Language*, pág. 381-2).

I lo que me vaig jo dir: —Si els llatins escrivien tantes d'*i* finals derrera vocal, ¿per que nosaltres no n'hi hem de porer escriure també? Això me feu fogir tota la repugnancia que hi tenia. Els qui encara la senten tal repugnancia, que se'n façen càrrec de tot això; i, si van de bona fe, com jo he de creure que hi van, estic segur de que vendrán a les meues, aufegant tal repugnancia, que no té raó d'esser.

D'aquesta manera resulta una *Norma* molt clara i molt plana: posar *i* sempre; *i*, quant la *i*, anant derrera una altra vocal, no fa diptong, a-les-hores posar dos puntets dalt la *i*, això és, la dièresi: *ï*. v. gr. *fruit* de *fructu* i *fruit* participi passiu de *frui*; *maleit*, forma primitiva de *maledictu*, i *maleït*, forma moderna; *estudii* primera persona singular de present, i primera i tercera singular de subjuntiu (avui formes mallorquines) d'*estudiar*, i *estudii*, *confii*, formes modernes de les Balears i de gran part de Catalunya continental.

Com l'*Institut* hagué acordat això, n'hi hagué que tengueren por que no resultassen massa dièresis i que no fessen lleig tants de puntets a parells, i comanaren an En Pompeu Fabra que formulás algunes regles per reduir les dièresis. En Fabra ho feu amb molta de traça, així com ell sol, pero llavò resultá una *Norma* complicadíssima,

envitricolladíssima, que demana a tota ultrança una simplificació, això és, suprimir aquella partida de regles que indica la *Norma* per reduir les dièresis, i deixar la *Norma* rònega. [19]

C

La l·l per representar el so linguo-dental-lateral-sonor-prolongat, la doble l

Contra aquest signe de l·l també ès ferest l'alguer, el rebumbori que han mogut els *anti-normistes*, posant-mos com un pedaç brut per profanadors de l'ortografia patria, jurant i perjurant que era un signe arbitrari, sensa cap ni peus, absurd i no sé quantes de coses més, totes re-de-re-dolentes.

Respecte d'això els *anti-normistes* van tan lluny d'osques, tan fuits com en casi totes les altres coses.

En catalá tenim el sò medi-palatal-lateral-sonor, *la elle* (ll) de *LLana*, *LLeMa*, *LLima*, *LLot*, *LLuna*, desconegut dins el llatí, i el linguo-dental-lateral-sonor-prolongat, la doble *ele*, que mos vé del llatí (*COLLEgium*, *CELLa*, *COLLigere*, *CUCULLa*, *CATULLus*). Aquest sò ofereix la particularitat de que mai ès *inicial* ni *final* ni va mai derrera consonant, sempre es un sò *intervocal*.

L'ortografia catalana primitiva representava aqueix según sò com el llatí, amb dues *eles* rònegues unides o amb *tl*, i així tant escrivien *ceTLa*, *baTLe*, com *CELLa*, *balle*, *RULLan*, *VALLori*. I el sò medi-palatal-lateral-sonor de *elle* ¿com el representaven? De moltes de maneres: en esser *inicial*, *final* o derrera consonant, ordinariament només posaven una *l* i devegades n'hi posaven dues; en esser *intervocal*, ordinariament escrivien una *y* i una *l* (*-yl-*), i devegades una *l* tota sola o dues. De manera que seguïen una partida de criteris desgavellats; per lo mateix, reinava l'anarquía envers d'aquest punt com en tots els altres dificultosos. Per això ès que la tradició no'ns

pot orientar ni il·lustrar en casi cap de les qüestions ortogràfiques difícils, no'ns pot orientar ni il·lustrar en la qüestió de la doble *ele* i de la *elle*.

¿Se pot mantenir la // per representar la doble *ele* o *ele* prolongada de *COLLEGIUM*, *CELLA*? En via ninguna, senzillament perquè la gent s'és avesada a lletgir *elle* les dues *eles* plegades; i ha contribuït molt molt a avesar-mos-hi l'influència castellana, tant que a Mallorca la gent jove, veient escrits amb dues *eles* els llinatges *Rullan* i *Vallori*, donen a les dues *eles* el valor de *elle* i pronuncien: *Ruáán*, *Vaáori*. —A Catalunya ara mateix he trobat un cas igual: un jovenet amic meu, demanant-li jo el llinatge de sa mare, que es *Balle* [Bal·le], pronunciant-se les dues *eles* com a doble *ele*, com una *ele* prolongada, me contestá que sa mare era *Baáa* de part de pare, es a dir, pronunciá com *elle* les dues *eles* de tal llinatge, que no tenen res [20] d'*elle*, sino que son fònicament dues *eles* seguides, una *ele* prolongada.

Tot això demostra que la // en catalá, per més que s'hi encapirronin els gramàtics i filòlegs, ja no representa, ja no pot representar el sò linguo-dental-lateral-prolongat, la doble *ele*, sino que, an els ulls de qualsevol catalá, representa el sò medi-palatal-lateral-sonor, el sò de *elle*. Crec que es somiar pessetes el creure que's puga fer acceptar an el públic un signe ortogràfic nou per representar el sò de *elle* i que el signe // torn tenir com en llatí exclusivament el valor de doble *ele*. ¿Qui seria capaç de convèncer els qui s'anomenen *LLuch*, *LLodrá*, *LLinás*, *LLorach*, *Mont-LLor*, *CapLLonch*, *LLObera*, etc. ni els que son de *LLeida*, *LLucmajor*, *LLanàs*, *LLofriu*, *LLoret*, *LLerona*, *Cantallops*, *Vilallonga*, *LLançà*, *LLOberola*, ¿qui seria capaç de convèncer-los que deixassen d'escriure amb *elle* llur nom de casa o llinatge, i que deixassen de posar *elle* an el nom de llur vila?

Ara bé, si el signe // ja está definitivament lligat an el sò medi-palatal-lateral-sonor, si no hi ha que pensar de poder-li fer representar cap altre sò, ¿com hem de representar el sò de *e/e* prolongada? Si la // ja no serveix per això, ¿quin altre signe servirà?

Hi ha haguts *anti-normistes*, tan cap-closos, que son arribats a dir que no importava buidar-se el cap per trobar una grafia per tal sò perquè ja no existeix dins el català actual. Porá no existir dins qualque recó de Catalunya continental o del reine de València, pero dins l'immensa majoría, dins la casi totalitat del territori de la nostra Llengua, ivaja si existeix el sò de la *e/e* prolongada! Doncs, ¿com l'hem de representar?

Fins ara generalment el representaven amb un guió al mig de les dues *es*, lo qual feia lletgíssim perquè xapava massa la paraula i li donava l'aspecte de composta com *aixuga-mans*, *escaufa-panxes*, *torca-boques*, *cama-lliga*, *lliga-beiasses*. ¿Hi ha altra manera d'escriure aqueixes paraules més que clavant-los el guionet entre els dos components? I si el guionet ja serveix per això, ¿a on treu cap fer-lo servir també per allò altre, per distingir dos signes i fer-los representar sons diferents? ¿Tal volta no és confondre el lector, fent-li prendre per paraules compostes les que no son gens, com *Col-legi* (< *collegiu*), *il-lustre* (< *illustri*), *col-locar* (< *collocatu*), *excel-lent* (< *excellenti*)?

Además de tot lo dit, el guionet ofereix l'inconvenient de no tenir antecedents de cap casta dins la tradició literària catalana. ¿Quant ni a on l'usaren mai els antics? No passa [21] d'esser una invenció moderna, grollera y desgavellada, sense cap ni peus ni aferrall de cap classe.

¿Quin altre sistema havien fabricat per representar el sò de *e/e* prolongada? Escriure *-tl-*: v. gr. *BaTLe*, *ceTLA*, *moTLO*, *veTLA*, etc. ¿Es acceptable aqueix sistema? Creim que no, per més que els antics l'usaven sovint. I ¿per que no és acceptable? Si tots els mots que duen aqueix sò fossen com *BaTLe* (< *bajulu*), *meTLA* (< *amigdala*),

rotLO (< *rotulu*), *vetLa* (< *vigilia*), això és, si tal sò no sortís de cap doble *e/e* llatina, sino que resultás d'altres sons llatins, com els exemples que hem posats, no hi veuríem cap inconvenient de representar tal sò per *-t/-*. Pero el fet és que hi ha centenars de paraules catalanes que duen aquest sò i no son més que derivacions immediates de mots llatins que presenten la doble *e/e*. I no se tracta de mots de formació *erudita* com *col·legi*, *il·lustre*, *excel·lent*, *col·locar*, *cel·la*, sino que se tracta de centenars de derivats de formació ben popular, resultants dels sufigs llatins *-ellus*, *-ella*, *-ullu*, *-ulla*, *-ollu*, *-olla*: v. gr. *xitxareL·LO*, *caramel·LO*, *xitxareL·La*, *carretEL·La*, *caspitEL·LO*, *NOVEL·La*, *CamEL·LO*, *CamEL·La*, *CateL·LO*, *rutxEL·La*, *AndreuEL·LO*, *MariEL·La*, *SebastianEL·LO*, *CatalinEL·La*, *homenEL·LO*, *paneL·LO*, *fusterEL·LO*, *teixidoreL·LO*; —*mariOL·LO*, *fitOL·LO*, *camiOL·LO*; —*matUL·LO* (< *mata*), *frarUL·LO* (< *frare*), *fusterUL·LO* (< *fuster*), *ferrerUL·LO* (< *ferrer*); *pitxerUL·LO* (< *pitxer*).

Tots aqueis derivats, amb els altres milenars que'n poríem retreure, son rigurosament llatins, brollats directament dels *sufigs* indicats. ¿Com és, doncs, possible despullar-los de la doble *e/e* amb que passaren del llatí an el catalá? Sería senzillament una capbuitada espampolar-los-ho. —I com la *-t/-* que la tradició ens dona per representar tal sò, no és etimològica, en porem prescindir i adoptar per tots els casos un mateix signe, un signe lo més acostat possible a l'etimología llatina.

I ¿quin será aquest signe? Alguns proposaren que no se'n posás cap d'especial, que servís la *elle* tant per representar el sò de doble *e/e* com el sò de *elle*. Jo m'hi vaig oposar en rudes perque ho considerava una aberració feresta. Si se fos tractat just d'uns quants mots de formació *erudita* com *col·legi*, *il·lustre*, *intel·ligent*, *síl·laba*, *idil·li*, la confusió de signes no sería estada gaire perque aquests mots *erudits* son bons de conèixer, i no sería estat gens mal d'aprendre que dins aqueis la *elle* tendría el valor de doble *e/e*. Pero el cas és que no's tracta sols d'una o dues dotzenes de noms *erudits* que

duguen tal sò de *e/e* prolongada, sino que's tracta de centenars i de milenars de noms que'l duen. Basta fixar-se en que de casi tots els noms se [22] pot fer derivar en *-el·lo -el·la*. Si tal derivació es poc usada a Catalunya continental, es usadíssima a Mallorca, això ès, se conserva ben vitenca a Mallorca, i seria un vertader atentat de lesa-llengua desterrar i esveïr del tresor llingüístic aqueis centenars, aqueis milenars de mots no dant-los medis de subsistir amb subsistència propia, privant-los d'un signe ortogràfic propi per representar un de llurs sons, de manera que's distingissen dels altres. No, en via neguna poria anar tal sistema de representar amb un sol signe dos sons tan diferents com son el sò linguo-dental-lateral-sonor-prolongat i el sò medi-palatal-lateral-sonor, això ès, la doble *ele* i la *elle*. ¿Com hauria pogut aclarir negú, veient just les dues *eles* unides o sia la *elle* dins mots com *cella, balle, carretella, rutexella, mella, vella, centinella, novella, portella, porcella, gavella, apella, esbadella, vedella, cistella, tevellla*, etc. ¿com hauria pogut negú aclarir mai que dins els vuit mots primers, amb tots els altres milenars de mots que duen el mateix sò, les dues *eles* s'havien de pronunciar com a dues *eles* i no com *elle*, i que dins els vuit mots segons amb els altres milenars de mots que duen el mateix sò, les dues *eles* no tenien el valor de dues *eles*, sino d'una *elle*?

Els de l'*Institut* se'n arribaren a convéncer de tot això i abandonaren tal idea de deixar tal signe, la *ll*, per representar ensems el sò linguo-dental-lateral-sonor prolongat i el sò medi-palatal-lateral-sonor; i triumfá l'únic sistema viable, el posar un puntet al bell mig de les dues *eles*, no abaix, sino a mitjana altura per indicar que les dues *eles* no tenen el valor de *elle*, sino de doble *e/e*: *l·l*.

Aquesta solució té totes les ventatjes possible: 1.ª distingeix la doble *e/e* de la *elle* (*ll*) d'una manera ben llampant; 2.ª no se decanta, no fuig de l'etimología llatina, perque vé a esser el mateix signe llatí, just amb la contra-senya del puntet; 3.ª no se xapen els

mots de manera que's puguen confondre amb els mots composts; 4.ª no's dona lloc a cap confusió amb el signes de *puntuació* ni d'*aczentuació* perque el puntet no està abaix de tot ni amunt de tot, sino a mitjana altura; i 5.ª té l'immensa ventatge de que no és cap signe desconegut, que no hi ha negú que no'l pugua comprendre i distingir, tot d'una que'l trobi dins cap paraula. Per totes aquestes raons consideram que és l'únic signe possible i viable per representar el sò linguo-dental-lateral-sonor-prolongat, tota vegada que la // dins el catalá actual ja está lligada definitivament amb el sò medi-palatal-lateral-sonor. [23]

d

La doble preposició *per a* ¿ *per* que no s'ha d'escriure *pera*?

També n'han mogut a voler d'estabó els *anti-normistes* perque les *Normes* diuen que s'ha d'escriure *per a* i no *pera*.

¿Quines raons han donades per haver-ho d'escriure confegit i no separat?

Unes raons que no valen una agulla escossada.

Se tracta d'una preposició doble, que surt del llatí: *per ad*. De preposicions dobles i fins triples n'hi havia set deus dins el llatí vulgar, d'on se formaren les llengües neo-llatines.

Vull posar aquí, per desengán dels *anti-normistes*, lo que'n deixá escrit i estampat el notabilíssim gramátic, i dolcíssim poeta i *Mestre en Gai Saber* En Tomàs Forteza dins la seua *Gramática Catalana*, que no estaré gaire a veure la llum pública, gracies a la intel·ligent activitat del seu fill mon bon amic Mn. Francesc Forteza, que ha reunides amb tot esment les notes que deixá son pare per seguir i dur a cap l'obra i que l'ha endiumenjada d'unes taules analítiques i alfabètiques oportuniíssimes.

Vetassí doncs lo que'n diu el Mestre Forteza de la doble preposició *per a* dins las planes 346 i 367 de la seua *Gramática*, escrita en castellá per qüestió d'oportunisme: «PER: *para, por* < PER. Tiene muy diversas acepciones, pues sustituye a *per, pro ad* y tal vez a alguna otra; cuando sustituye a *ad*, o denota fin, daño o provecho, lleva o no, sin regla cierta, la preposición *a* pleonástica (Frases: *No es PER A dir; no era PER A veure; Pena PER A mi no és pena | pena PER A mi no hu és*, Cançó popular). Este procedimiento se encuentra ya en la baja latinidad, como puede verse en los ejemplos citados por Diez, T. III, p. 164: *Aduxerunt me PRO AD morte...* SROs. I. 341.ª ann. 943; *Post egressum domini PER AD Romam, Españ. Sagr. XL, n. 22*-ann. 934; *Lectos PER AD pauperes*, ibid. XVIII, 332-ann. 996. Mas aunque este *per ad* haya podido dar al castellano *para*, no por eso nos ha de haber dado a nosotros *pera*, como escriben algunos, sino *per a*. Aun cuando no estuviera a favor de este aserto la tradición (*que uuylats lo castell PER A nos...* J. Conqu. 137-184) tendríamos una regla fonética difícil de eludir. Si *per a* formase en la pronunciación una sola palabra, tendría un solo acento, por ejemplo, en la e (*pèra*) y la a no tendría ninguno, lo cual no es cierto; o la tendría en la a, que entonces sería clara y abierta *perá*, y la e no tendría ninguno, lo cual es inadmisibile. Es pues [24] *per a* con el acento en *per*, y algo de acento (si así cabe decirlo) en la a, el mismo de cuando va sola; y por tanto así debe escribirse...»

¿No és ver que está ben raonat i ben filat tot això que diu aquell insigne gramátic, que m'inspirá l'amor i l'entusiasme per la filología catalana i fonc mon primer Mestre? ¿No és ver que l'espinzella bé la niçaga del mot i el motiu per que s'han d'escriure separats sos dos elements radicals?

No, en vía ninguna se pot escriure *pera*, en primer lloc per no confondre aqueixa preposició amb el sustantiu *pera* (fruta), i en según lloc porque en catalá continental mai per mai la e tónica té el sò enfosquit o desmaiat, consemblant a la e muda francesa de *ce*,

que, *ce**l**l**u**i*, etc. A les Balears si que'l té la e tònica devegades aqueix sò, que's representa gràficament per é: v. gr. *párə*, *fájna*, *sarána*, *Məddəlána*, etc. Res d'això succeeix en tota Catalunya continental desde Salses a Santa Pola.

Ara bé, ¿com se pronuncia aquesta preposició doble de que's tracta, en tota la Catalunya oriental i central, fins a la província de Lleida, fins més enllà del Priorat? ¿Qui s'atansará a dir que's pronuncia *pérə* ni *pérə*? Se pronuncia *pə**rə* ben net i llampant.

I com en català no hi ha cap mot *átone* si té dues síl·labes; com tot mot de més d'una síl·laba, sempre en té una de tònica, si *per a* fos un sol mot en via neguna se pronunciaría *pə**rə*, sino *pérə* o *pérə*, això ès la e sería *uberta* o *tancada*, sense remissió. I si no, aqueis *anti-normistes* tan enforiolats i embiombats contra la grafia *per a*, i que me'n citin cap, de mot, a on hi haja cap e tònica que soni é, que tenga el sò enfosquit de *parE*, *marE*, *JaumE*, *deumE*! Esper... d'assegut que me'n citin cap.

De manera que la pronuncia mateixa de tal preposició demostra que se tracta de dos mots i no d'un tot sol. Per lo mateix pertoca escriure *per a* i no *pera*.

Ja n'hi ha prou per avui de qüestions *normistes*. M'hi som volgut estendre qualche mica per que els amics de Valls que les m'encetaren, vegem, més esmenussat i més espinzellat lo que els diguí de paraula, i que amb tan bona devoció m'escoltaren, i, además per que els qui no'm sentiren llavò a Valls i fora de Valls, me sentin ara, i vegem com no los men gens de por an els *anti-normistes*, que si no'ls he contestat demunt tantes de coses com han dites contra les *Normes*, segons havia promés tot d'una que ho faría, ès estat que la major part d'ells no paguen el tir i fan més llástima i compassió que altra cosa. A qualcún sí que li contestaré, si Deu ho vol i Maria, demunt qualche cosa [25] que m'ha enflocada i que convendrá aclarir; però això serà en lleure.

Dia 8

El Val-Deu a la conjugació de Valls. —Cap a Barcelona

Tot lo sant dematí i bona part del cap-vespre les he hagudes amb aquell floret de nois del col·legi *dels Germans Gabrielistes*, tan aixerits i galanxons i trempats per conjuguar verbs, acompanyant-mos Dr. Fidel de Moragas i el Germá Director. L'hem arribada a acabar la conjugació dels setanta dos o tres verbs que duc a la llibreta, que ja ès casi plena i en tenc altres dues molt més grosses de plenes.

Lo notable de la conjugació de Valls ès que conserva encara la primera i segona persona plural de subjuntiu, això ès, no les pren del present d'indicatiu com les hi prenen les altres poblacions que fins aquí havia estudiades dins Catalunya continental. En lloc havia trobat més que a les Balears que se conservasen dites formes de subjuntiu. Per això m'ha sorprès tant trobar-les a Valls. I no les havia aglapides tot d'una perque aquells nois, duits de l'influencia barcelonina que els periòdics catalans exerceixen demunt tot Catalunya, influencia ferestament esveïdora de les formes dialectals no-barcelonines, tot d'una me deien la forma manllevada del present (*volen que REBEM, que REBEU; que FUGIM, que FUGIU; que AUBRIM, que AUBRIU, etc.*); pero ben prest els ha escapada la forma primitiva, la vivent encara a les Balears: *volen que REBIGUEM, que REBIGUEU; que FUGIGUEM, que FUGIGUEU; que AUBRIGUEM, que AUBRIGUEU, etc.*

Això me fa venir la sospita de que les grans comarques que ja tenc escorcollades per lo que afecta a la conjugació, desde Perpinyà fins a la Vall d'Aran, les Guillerries, la Plana de Vic, Conca de Tremp, Pla de Bages, Alacant, Alcoi i altres, si les escorcollava millor, pot ser les hi trobaria també aqueixes formes subjuntives. Es que a voltes costa un dimoni i mig guipar i aglapir totes les formes que hi ha dins

qualsevol comarca; són mester cent ulls i cent orelles, i un només en té dos d'ulls i dues d'orelles, i sovint li fallen.

Altres coses m'han cridada l'atenció dins la fonètica de Valls. En retreuré unes quantes per mostra:

1.ª S'hi troba un fenomen que existeix a altres comarques catalanes. Es que totes les *a* finals átones, tant de *noms* (*porta*, *pila*, *Barcelona*, *cama*, etc.) com de formes verbals (*canta*, [26] *camina*, *ballava*, *veníA*, *diríA*), fora aquelles a on la *-a* va precedida de *-j-* diptongal (*deíA*, *feíA*, *plóiA*, *moíA*), sonen *-e* (tancada) o *-ε* (uberta), a les meues orelles més *-e* que *-ε*. I així pronuncien: *pórte*, *píle*, *Bərsəlóne*, *káme*, *kánte*, *kəmine*, *bəláve*, *vəníe*, *diríe*. I en camvi pronuncien: *dejə*, *féjə*, *plójə* (*plovía*), *mójə* (*movia*).

2.ª Quant darrera els sons medi-palatal-lateral-sonor ($\lambda = ll$) i medi-palatal-nasal-sonor ($\eta = ny = ñ$) sobrevé una *-s* per formació del plural o d'una nova forma flexiva verbal (*cavall*, *raspall*, *vall*, *bull*, *cull*; *any*, *company*, *bany*, *dany*, *muny*, *gruny*), el sò linguo-dental-fricatiu-sord (*-s*) torna un sò prepalatal-africat-sord ($tʃ = tx$ catalana, $ch =$ castellana); i així en lloc de pronunciar *kəváles*, *rəspáles*, *váles*, *búls*, *kuks*; *áns*, *kompáns*, *báns*, *dáns*, *múns*, *grúns*, pronuncien *kəvələ́tʃ* (*cavalltx*), *rəspələ́tʃ* (*raspalltx*), *vələ́tʃ* (*Valltx*), *bú́tʃ* (*bulltx*), *kútʃ* (*culltx*), *á́ntʃ* (*anytx*), *bá́ntʃ* (*banttx*), *dá́ntʃ* (*danttx*), *mú́ntʃ* (*munttx*), *grú́ntʃ* (*grunyttx*). També a altres comarques se troba aquest fenomen amb la diferencia de que la *-s* no torna africada, sino just una fricativa ($\ʃ = x$, = *ch* francesa).

3.ª Dins els mots. acabats en *-rt* (*part*, *art*, *curt*, *sort*, *surt*, *pert*, etc.), en formar el plural afegint-s'hi una *-s* si son noms, i en tornar una nova forma flexiva verbal que demani *-s* final, succeeix que la *-rt* torna *-rrs*, ès a dir, s'hi mantén la *-s* i de la *-rt* se fa *-rr* (= *r* linguo-alveolar-vibrant-sonora prolongada); i així pronuncien: *pars*

(*parrs*), *ars* (*arrs*), *curs* (*currs*), *sors* (*sorrs*), *surs* (*surrs*), *p̄ers* (*p̄errs*).

Altres observacions poríem fer demunt el dialecte de Valls, pero ja bastarán aqueixes perque els nostres lectors puguen coletgir l'importancia llingüística d'aqueix dialecte.

Amb això s'ès fet hora de deixar Valls. He pres comiat d'aquell flotò de col·legials que tan admirablement m'han aidat a estudiar la conjugació vallenca i els ho he agrait lo millor que he sabut. També me som despedit de l'honorable familia Moragas, que m'han tractat com un príncep. Deu los ho pagui així com jo los ho agrasc de tot mon cor.

I he pres el tren de les sis i busques, que m'ha duit a Barcelona, arribant-hi demunt les vuit del vespre.

I prou per avui.

Dia 9

Feina a rompre tot lo sant dia

La banda del matí hem tenguda la sessió de *l'Institut de la Llengua Catalana*, i de les quatre del cap-vespre fins a les vuit [27] hem pellucats amb En Barnils, dins els volums de *Zeitschrift Romanische Philologie* de Gröber, tractats gramaticals sobre el catalá, deguts a la ploma de diferents filòlegs. Es que prepar una *bibliografía gramatical i lexicográfica catalana* que sortirá, si Deu ho vol, afegida an el pròleg que he de posar a la preciosa *Gramática Catalana* de D. Tomàs Forteza, al cel sia ell amb tots los morts.

S'ès fet hora d'anar an el vapor, que a les deu ha presa la fua cap a Mallorca.

Dia 10
S'acaba l'*Eixida*

Abans de les set del matí desembarc an el moll de Palma; i amb això ha acabat aqueixa mica d'*Eixida filològica*. Deu faça que no sia la derrera ni d'un bon troç. Amèn!